

KÖROĞLU DESTANI

MELİKE GUMAROVA

Asırlar boyu söylenip, bütün Türk topluluklarının çok sevdiği destanlardan birisi de “Köroğlu” destanıdır. Bu destan, Orta Asya kavimlerinden Türkmenler, Özbekler, Tacikler, Karakalpaklar, ve Kazaklar arasında bilinmektedir. Ayrıca Kafkasya kavimlerinden Azerîler, Ermeniler, Gürcüler, Abhazha’lar, Kumuklar ve Balkanlarda yaşamakta olan halklar, Araplar ve Anadolu Türkleri tarafından da bilinmektedir.

Köroğlu kimdir? Nerede ne zaman yaşamıştır? Bu soruları, Rus bilgini, şarhiyatçı İ.P. Petruşevskiy, “XVI. yüzyılda Osmanlı padişahı III. Murad’ın asker başı Mustafa Paşa, yüz bin askeriyle Azerbaycan’ın güneyindeki Kafkasyahlarla savaşıyordu. Bu savaşa Kafkasyahlının tarafına, Ermeniler, Azeriler, Gürcüler, Güney Azerbaycan ve Türkmen topraklarında yaşayan kavimler de katılmıştı. Bu savaşta adı efsaneleşen, yabancı istilacılara karşı mücadele eden “Köroğlu” isminde bir kahraman vardı”² diye cevaplanmıştır.

Prof. H. Samuélyan da, “Ker-oğlu- Halk Destanı” adlı külliyata yazdığı önsözde, “XVI. yüzyılda kahramanlığıyla tanınan ve askerî başarılarıyla halkın sevgisini kazanan, Tekejevmit’ten çıkan Köroğlu isimli bir kahramanın varlığı bellidir. Onun babası III. Murad’a hizmet etmiştir.”³ demektedir.

Bu araştırmacılar, fikirlerini, XVII. yüzyılda yaşayan ve 1670’te ölen tarihçi Arakel Tebrizskiy’in araştırmalarına dayanarak ileri sürmüşlerdir.

Arakel Tebrizskiy, 1662’de yazdığı *Tarih* adlı kitabında “XVI. yüzyılda Fars (İran) şahı Abbas’ın döneminde, taşrahlar ve şehirde yaşayan yoksulların isyanı hakkında biraz bahsettikten sonra bu ayaklanmanın liderleri safında Köroğlu’nun ismini de anmaktadır. Bununla beraber, Köroğlu’nun halk ozanı olduğunu, onun bestelediklerinin günümüzde de tanınmakta olduğunu yazmaktadır. O tarihten itibaren Köroğlu’nun besteleri ozanlar tarafından terennüm edilmeye

1 Melike Gumarova, *Kazak Halk Edebiyeti*, Batırlar Jırı (Köroğlu), 4.cilt, Almatı, 1989

2 *Azerbaycan’ın Tarihiyle İlgili Yazılmış Olan Makaleler Külliyatı*, I.Baskı, Bakü 1949, 273 sayfa.

3 *Ker-oğlu- Halk Destanı*, Erevan, 1941, 27 sayfa.

başlanmış, kahramanlığı ve cesurluğuyla tanınan ve tarihî bir şahıs olan Köroğlu hakkındaki efsane ve hikâyeler, daha sonraki dönemlerde gelişerek ve zenginleşerek devam etmiştir. Padişah ve sultanlardan halkın intikamını alan, sömürülen halkın haklarını koruyan ve kurtarıcılarının safında kahramanlık gösteren kişilerin hareketlerini (zaferlerini, kahramanlıklarını vb.) Köroğlu'nun ismiyle bağlantılı olarak anlatmışlar ve terennüm etmişlerdir.

Bazı araştırmacılar "Köroğlu'nun soyunu, kökünü" çok derinlerde aramaktadırlar, Meselâ, Prof. E. Konratbaev *Kazak Destanı ve Türkoloji* (Almatı, İlim Yayın evi, 1987, 131 sayfa) adlı eserinde şöyle bir fikir ileri sürmüştür:

"'Kör' kelimesinin anlamı "mezar" manasında değildir, Oğuz-Oks, Uğır, Gorş, Uğış, HoyHor (Uygur) denilen Oğuz boylarının etnonimlik isminden doğmuştur. Bütün Asya ve Kafkasya'daki ortak manzumeler (destanlar), Oğuz'un o döneminde doğmuş ve çeşitli isimler altında anılmışlardır. "Kör"-Oğuz (Oğır) denilen söz (Gorhan), uğıl- kelimesi de Türkçe "Kahraman" (batır) denilen bir sözdür. Bundan dolayı Bozoğlan, Köroğlu, Alpamış, Manas, Kubahanbay, Kuba Kıpçak (Göbi halkı/ülkesi), Kubaoğlan, Kazan, Kosay, Kökşe, Kozi, Bémiş, Huni-har denilen kelimelerin kökü birdir. "Oks, Oğuz" isimleri Sak-Hun devrinden sonra doğmuş bir sözdür. (M.Ö.II.-M.S.VII. asır) ve bütün Altay Türklerinin ortak bir ismi olmuştur. Bu yüzden biz "Köroğlu" kelimesinin etnonimlik aslı "Oğuz kahramanı", "ulu kahraman" anlamında diye düşünüyoruz. Bunu, destandaki göçebe yaşamın tasviri, inançlar, bilhassa coğrafi isimler onomastik olarak ispatlanmaktadır. Öyleyse "Bu destanı kim nereden almış?" demektense "Mevzu ne zaman ve nasıl doğmuş? Onun ortak yönleri nerede?" meselesi üzerinde durmak daha doğru olacaktır. Köroğlu'nun mevzusu birçok kavimin ve halkın ortak malıdır. O, sadece XVI. ve XVII. yüzyıldaki olayları değil, daha uzun bir zaman diliminin olaylarını içinde barındırmaktadır. Köroğlu'nun içerisinde, Turan-İran savaşı, Kusanlar devrinden, Orta Asya'ya Hunların gelişinden, Peçeneklerin birliğinden, Nogay döneminden kalmış olayları görebilmekteyiz."

XIX. yüzyılın ilk yarısında seyahatçi İ.Şopen, Güney Azerbaycan'ı dolaşırken bir aşığı anlattığı "Köroğlu" destanının özetini kaydetmiş ve Tatar efsanesi diyerek Rusça yayımlamıştır. Manzumenin matbu hâlinde yayımlanması böyle olmuştur. Bu manzumenin tam metnini (nüshasını) araştırarak bulan Do-

ğu'nun dilini, medeniyetini araştırmacı oryantalist Polonyalı Aleksandr Chodzko'dur. A. Chodzko, XIX. yüzyılın kırkinci yıllarında Güney Azerbaycan ve Türkmen ülkesinin sınır topraklarında yaşayan halkın arasından "Köroğlu"nun tam nüshasını kayda geçirmiş ve bu metni İngilizceye çevirerek yayımlamıştır. Bu metni Rusça olarak da yayımlamıştır.

A. Chodzko'nun yayımladığı metin on üç bölümden oluşmaktadır. Her bölüm kendi içinde bir bütünlük göstermektedir. Ünlü Rus yazarı N.G. Çernişevskiy bu külliyat hakkındaki görüşlerini 1886'da *Sovremennik* dergisinde yayımlamıştı. Bu dergide N.G. Çernişevskiy: "Kör bir babanın oğlu birçok efsane ve destanın kahramanıdır. Köroğlu, ilkin basit olan efsanelerden poetik kabiliyeti yüksek epepe'ye dönüştü, sonra halk muhayyilesi onu böyle bir zirveye yükseltti"⁴ demektedir.

Kazak Türklerine "Köroğlu nasıl gelmiş?" "Köroğlu" destanı üzerinde çok araştırma yapan Türkmen bilim adamı B.A.Karriyev: "Köroğlu destanının doğu ülkelerinin tamamına yayılmasının başlıca sebebi, isyana (Arakel Tebrizskiy'nin bahsettiği isyan olmalı) katılanların çeşitli kavimlerden olmasındandır"⁵ diye fikir ileri sürmektedir.

İsyanın gerçekleştiği dönemde Oğuz gurubuna ait olan boyların arası iyice açılmamıştı, yani henüz birlik vardı. Bundan dolayı bu isyana birçok boy katılmıştı. Güney Azerbaycan'da yaygınlaşmış olan nüsha, isyana katılan kavimler halklarının birlikte meydana çıkardığı bir eserdir. İsyana katılan şahıs isimleri de nüshada korunmuştur. (Çok az değişikliğe rastlanır.) Kazakların, Oğuz gurubuyla birlikteyken, daha ayrılmamışken, XVI. yüzyılda geçen bu isyana katılması; onların aracılığıyla Köroğlu hakkındaki efsanelerin Kazan'a halkına/ülkesine yayılmasına imkân sağlamıştır. Stavropol Türkmenlerinin arasında "Köroğlu destanını terennüm eden bahşılar günümüzde dahi mevcudiyetlerini korumuşlardır. Onların anlattıkları Köroğlu'nun konusu Kazak nüshalarına (varyantlarına) yakındır. Türkmenler, XVII. yüzyılda Avyuke Hanın baskısından kaçarlarken, Mangıstav'da (Kazakistan'da bir kışlak) bulunmuşlardır. Kazak jıravları (Kazak destan anlatıcıları) destanı bu bahşılardan öğrenmiş olabilirler. Çünkü XVII.

4 Çernişevskiy, N.G. *Eserler Külliyatı*, XVI cilt (ek), Moskova 1953, ss. 647-649.

5 Karriyev, B.A., *Türkçe Konuşan Kavimlerin Köroğlu Hakkındaki Rivayetleri*, Moskova 1968, s.24.

yüzyılın sonlarında, XIX. asrın başlarında yaşamış olan Mangıstavlı Abıl ve Nurım gibi jıravların terennüm ettikleri “Köroğlu” destanının XVII. asırda bile terennüm edildiği bilinmektedir.

“Kırk Kahraman” destanını terennüm eden Mangıstav’ın ünlü jıravı Murın Sengırbaev kendi hayat hikâyesinde “Köroğlu” destanını jırav Abıl’dan öğrendiğini söylemektedir.

XIX. yüzyılın ilk yarısında “Köroğlu”, “Binbir Gece”, “Şehname”, “Ahmet Yusufbey”, “Leyla ve Mecnun”, “Âşık Garip” destanları matbaalarda basıldı ve pek çok doğu ülkesiyle birlikte Kazakistan’da da yayıldı. Kazak jıravları bu eserleri dinleyip, kendilerince düzenleyip, zenginleştirerek Kazak nüshalarını (varyantlarını) ortaya çıkardılar.

1917 ihtilâlinde önce Kazaklar arasında yaygınlaşmış olan “Köroğlu” destanının varyantlarını sıralarsak:

Kızılcar (Petrov) şehrinde yaşamış olan Mirbaba-oğlu Hasan XIX. yüzyılın yetmişli yıllarında Kazaklar arasında söylenmekte olan Köroğlu efsanelerini “Hikayat Köroğlu Sultan”, “Hikayat Gavazhan” başlıkları altında toplamış ve Kazan’da yayımlatmıştır. Bu hikâyeler 1885, 1890, 1895, 1909 ve 1915 tarihlerinde yeniden yayımlanmıştır.

1905’te V.Mosçenskiy “Bozay Batır ve Onun Oğlu Köroğlu” adlı efsaneyi bir Kazak efsanesi adıyla Rusça yayımlamıştır.⁶

Aktöbe bölgesi, Kobda ilinin Kazak Türki Kalijjan Öteşuli halk arasında dinlediği efsaneden yola çıkarak 1903’te “Türkmen Kasımhan” isimli bir destan yazmıştır. Bu el yazmasını 1903’te Kazan matbaasında çalışan Habıbrahman’a göndermiş ve bu yazma daha sonra Kazan Üniversitesinde ders vermekte olan Prof. A.V.Vasyilyev’in eline geçmiştir.

Etnograf V.Karlson’un 1906’da yazdığı ve “Arşiv komisyonuna” gönderdiği “Kırgız (Kazak) Şairleri”⁷ adlı makalesinde “Kazakpay” adlı şairin repertuarında “Köroğlu” destanının da olduğunu bildirmiştir.

A.Zatayeviç’in *Kazak’ın 1000 Şarkısı* isimli külliyyatında Köroğlu varyant-

6 *Torgay Gazetesi*, No:32, 33, 34, 1905.

7 *Orenburgskiy Kray* No:62, s.2 *Orenburg Diyarı Gazetesi*.

larındaki birkaç türkünün notaları verilmiştir.

Kazak (SSC) İlim Akademisi, M.O.Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsü ve Merkez İlim Kütüphanesinde, bu asrın yirminci yıllarından itibaren toplanmaya başlayan el yazmaları arasında “Köroğlu” destanının birkaç nüshası vardır. Onların pek çoğu ihtilâlden önce yazıya geçirilmiştir.

Orta Asya, Kafkasya, Kazakistan, Yakın Doğu ülkelerinde yaygınlaşmış olan “Köroğlu” destanı üzerinde araştırma yapan A.K. Borovkov, İ.S.Braginskiy, L.İ.Klimoviç, V.M.Jirmunskiy, H.T. Zaripov, V.J.Çiçerov, B.A.Karriev’e göre, destanın iki sahası vardır. Birincisi, Azerbaycan sahası: Bu sahaya dahil olanlar; Azerbaycan, Ermeni, Gürcü, Türk versiyonları. İkincisi ise Türkmen sahasıdır ve bu sahaya ait olanlar: Türkmen, Özbek, Tacik ve Kazak versiyonlarıdır. Bununla beraber Karakalpak, Buhara Arapları, Sibirya Tatarları’nın varyantlarını da bu sahaya dahil edebiliriz.⁸ Kazak ülkesinde yayılmış olan “Köroğlu” ikinci sahaya dahildir. Bu yüzden bu sahadaki versiyonları mukayese edelim.

“Göroğlu” Türkmen destanıdır. XIX. yüzyılın ortasında Kazan Üniversitesinde görev yapan Profesör, İ.N.Berezin, Güney Azerbaycan’a yaptığı seyahati esnasında “Goroğlu” destanının bir varyantını yazıya geçirmiş ve onu Türkmen folklorunun örneği olarak yayımlamıştır.⁹ Sovyet döneminde de “Goroğlu”nın birkaç varyantı derlenmiş ve yayımlanmıştır.¹⁰

“Göroğlu” on dört bölümden oluşmaktadır.¹¹ Her bölüm müstakil bir eserdir. “Göroğlu’nun Doğuşu” bölümüyle başlar. Fakat Kazaklar’daki “Köroğlu”

8 B.A. Karriev, a.g.e., s.44.

9 Berezin, J.N. Turetskaya Hrestomatiya, II.Cilt, 1862.

10 Göroğlu, Aşgabat 1958, Yayına Hazırlayan: N. Aşirov.

11 (Annagül Nurmehmet tarafından 1996 yılında yayına hazırlanan Göroğlu-Türkmen Halk Destanı, adlı eserde Köroğlu’nun Türkmen versiyonunun 30 varyantı farklı el yazmalarıyla neşredilmiş ve Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Bu varyantlar; “Göroğlu’nun Türeyişi, Göroğlu’nun Evlenişi, Araptan İntikam Alış, Övez’in Getirilişi, Övez’i Dara Çeken. Hoşgeldi. Övez Evlenen, Ayçemen, Servican, Övez ve Kırat, Arap Bağlayan, Kırk Binler, Övez Küsen, Moruk Kadın, Göroğlu ve Balıbey, Telli Hanım, Erhasan, Peri Küsen, Merdivenli, Harmandeli, Sapar Mehrem, Handan Bakatır, Bezirgan, Göroğlu ve Davut Serdar, Tebli Bahadır, Belagerdan, Gencim Bey ve Hıdrali Zengin, Övez’in oğlu Nurali, Ahmet Beyin Evlenişi, Göroğlu’nun Ölümü”dür. Daha fazla bilgi için bkz. Göroğlu (Göroğlu-Türkmen Halk Destanı) Yayına Hazırlayan: Annagül Nurmehmet, Bilig Yayınları-Ahmet Yesevi Üniversitesine Yardım Vakfı, 1996, 5 Cilt.

destanı “Ravşanbek” bölümüyle başlar ve ikinci bölümü olan “Köroğlu’nun Mezarda Doğuşu” ile devam eder. Türkmen “Göroğlu’nun Doğuşu” bölümü ile Kazak “Köroğlunun Mezarda Doğuşu” bölümü hem konu hem şekil bakımından birbirine benzer.

Türkmen versiyonunun ikinci bölümü “Göroğlu’nun Evlenmesi” diye adlandırılmıştır. Bu bölüm Kazak Köroğlu’sunda ayrı müstakil bir destan olarak ele alınmamıştır. Fakat halk şairi Jambıl’ın çırağı Abdigali Sarıyev: “Jambıl, terennüm ettiği “Köroğlu” destanında Köroğlu’nun Ağajunis, Gülnar, Mıskal adlı peri kızlarını getirdiği seferler ve bu seferler sırasında devlerle mücadelesini de anlatırdı” demektedir. (Maalesef bunlar yazıya geçirilememiştir.)

Türkmen versiyonundaki “Araptan İntikam Alma” (Yengesi Gül-Endam için savaşı) denilen bölüm Kazaklarda “Rayhan Arap” (Köroğlu’nun yengesi Akbilek için Rayhan ile Savaşı) olarak geçmektedir.

Türkmen versiyonunda “Avazı (Övez) Getirme” (Avaz, Buldır Kasap’ın oğludur ve soyu Kızılbaşır), “Avaz’ın Evlenmesi”, “Avaz’ı Hapisten Kurtarması”, “Arap Reyhan” (Köroğlu’nun Avaz için Arap Reyhan’la Savaşı), “Kırk Bin” (Künhar Han’ın askerinin sayısından dolayı böyle adlandırılmıştır), “Servidcan” (Avaz’ın kaçırılması, O’nu Köroğlu’nun kurtarması, Avaz’ın Servidcan’la evlenmesi), “Avaz’ın Küsmesi” denilen bölümler Kazak versiyonunda “Hikayat Köroğlu” (Mirbabaoğlu Nüshası) bölümünde anlatılmaktadır.

Türkmen destanlarıyla “Hikayat Köroğlu”yu karşılaştırırsak şu farkı görürüz: Türkmen destanında Köroğlu Avaz için Reyhan Arap’la savaşır. Kazak destanında ise Kızılbaş Künhar Han’la savaşır.

Türkmen versiyonunda; buna benzer, “Gülayim ve Yiğit Hasan” (Hasan, bir demircinin oğludur. Köroğlu O’nu evlat edinmiştir. Hasan’ın Gülayim’le evlenmesi anlatılır.), “Yaşlı Kadın” (Köroğlu’nun atı Gıyrat’ın çalınması hakkında), “Harman Dalı” (O, tüccar Bezergen’in kardeşi Köroğlu ile söz yarıştırmış Köroğlu’yu yener. Köroğlu âşıklardan söz atışma hünerini öğrenir ve ikinci kere yarıştırdığında onu yener.), “Köroğlu’nun Ölümü” denilen bölümler vardır. Bu adı geçen bölümler Kazak versiyonunda yoktur. Kazak versiyonunda “Köroğlu’nun Sağdat Han ile Savaşı” bölümünde anlatılan “Köroğlu’nun babası Ravşanbey’in gözlerini kör eden Sağdat’ın zulmü” Azerbaycan versiyonundaki “Köroğlu’nun babası Ali Kiş’in gözlerini kör eden İstanbul padişahının zulmü ile benzeşir. Ka-

zaklarda “Kıssa Köroğlu”, “Köroğlu ile Bezergen”, “Kıssa Gavazhan” denilen destanlar vardır.

“Kıssa Gavazhan” destanının konusu Özbeklerin “Göroglı” destanıyla benzeşmektedir. Özbek, “Göroglı”ındaki varyantlar şunlardır:

“Köroğlu’nun Doğumu”, “Çocukluk Dönemi”, “Çambil’i Muhasara Etmek”, “Köroğlu’nun Ağajünisle Evlenmesi”, “Avezhan’ı Çambil’e Getirmesi”, “Avez’in Evlenmesi”, “Avez ile Ayzeynep”, “Avez’in Zarnıgar’a Varması”, “Avez İle Zülfizar”, “Bataköz”, “Gülнар Peri”, “Mıskal Peri”, “Zulhumar”, “Köroğlu’nun Avez’i Kurtarması”, “Rayhan Arap”, “Köroğlu’nun Rayhan Arap’a Varması”, “Gıyrat’ın Kaçırılması”, “Deli Hasan”, “Bezergyen”, “Kırk bin”, “Harman Dali”, “Kundız-Yulduz”, “İntizar”, “Ravşan”, “Zamanbey”, “Temirhan”, “Kaldarhan”, “Hasanhan”, “Nuralı”, “Cängir”. Bunların birkaçı kitap hâlinde basılmıştır. Bu varyantların Kazak varyantlarıyla benzerliğini isimlerinden fark etmek mümkündür.

Bu varyantlara baktığımızda Özbeklerde Köroğlu’nun kendisinden daha çok evlât edindiği oğlu (Gavaz) ile ilgili varyantların çokluğunu fark ederiz. Avez, Özbek ülkesini yöneten hükümdar olarak karşımıza çıkmaktadır. Baş kahramanın hareketleri âşıklık (sevgi) uğruna düzenlenmiştir. Varyantların aşk-kahramanlık tarafı daha ağırlıklıdır.

Taciklerin Köroğlu destanı “Gurguli’nin Yedi Zaferi” diye adlandırılmıştır. Buna ait varyantlar: “Gurguli’nin Atının Doğuşu”, “Onun Beslenmesi”, “Rayhan’dan Yengesini Kurtarması”, “Şambil’i İnşa Etmesi”, “Hasan İle Şadman’ı Evlad Edinmesi”, “Gavaz’ı Kaçırması”, “Künhar Şah’ı Yenmesi”. Bunların da Kazak varyantlarıyla benzerliği isimlerinden bile fark edilmektedir.

Tacik varyantlarındaki Köroğlu romantik bir kahraman olarak verilmiştir. Baht, sevinç ve zafer destanının esas motifleridir.

Birinci sahaya dahil olan Azerbaycan “Köroğlu” destanı on altı meclisten oluşmaktadır. Birincisi “Ali Kış” isindedir. Ali Kış Köroğlu’nun babasıdır. İstanbul padişahının yalancıdır. Öfkeli padişah bir gün Ali Kış’ın iki gözünü oyup onu kör eder. On iki yaşında olan Ravşan bu yüzden körün oğlu, Köroğlu olarak adlandırılır. O dönemden itibaren körün çocuğunun düşmanları, hep hanlar, padişahlar olmuştur ve hep onlarla mücadele ve savaşları anlatılmıştır.

Azerbaycan sahası ile Türkmen sahasının konuları esas itibarıyla birbirine benzer. Konuların benzer olması, Orta Asya Kazakistan ve Kafkasya ülkelerinin yaşadıkları tarihî olayların benzer hatta aynı olmasından olmalıdır. Fakat her halkın, her kavimin kendine has özellikleri vardır. Böyle bir durumda destanî eserler de değişim gösterir. Yeni eserler ortaya çıkar. Biz yukarıda yaptığımız mukayeseden böyle bir görüş ortaya çıkartmaktayız. Bununla birlikte Kazak jıravları Köroğlu'nu jır, kara ölen (halk şiiri, hece vezni) tarzında terennüm etmektedirler. Ama Azerilerde ve Türkmenlerde “Köroğlu” destanı çoğunlukla nesir hâlinindedir. Nazım bölümleri çok az karşımıza çıkar.

Bütün kavimlerin ve halkların Köroğlu'sunun asıl konusu, çok uzun yıllar önce ve uzun bir süre İran Şahı ile Türk padişahına karşı savaşan kahraman bir yiğit hakkındadır. Destanı herhangi bir kişi terennüm etse bile asıl konu değişmemektedir. Destanın baş kahramanı her zaman Köroğlu'dur. Köroğlu, hangi kavmin olursa olsun, destanda hanlara, padişahlara, yöneticilere, halka zulüm edenlere karşı savaşır. İstilâcı düşmandan, kendi ülkesini, toprağını koruma destanın başlıca konusudur. Yabancı istilâcılara karşı mücadele eden herhangi bir kahramanın, kahramanlık şahsiyetini, tarihî Köroğlu'nun etrafında toplayarak (çeşitli vasıflar onun etrafında yığılmış) bir şahsiyet oluşturulmuştur. O da gitgide çeşitli dönemlerin olaylarını da bünyesinde birleştirerek büyük bir destana dönüşmüştür.

Her bir halk veya kavim, Köroğlu destanını terennüm ettiğinde, kendine has folklorik gelenek ve göreneklerini, şairanelik yeteneğini, hayatını etkileyen ve tarihinde iz bırakan olayları, unsurları da katarak kendine has bir eser meydana getirmiştir. Meselâ XVI. yüzyılda Azerbaycan tarihinde geçen İran şahının zulümlerine, haddini aşan vergilere karşı başlayan halk isyanı Köroğlu destanının Azerbaycan versiyonunda yer almıştır. Türkmen tarihinde geçen bazı önemli hadiseleri de aynı şekilde Türkmen Köroğlu'sunda görmek mümkündür.

XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Kazak topraklarındaki talanları yapanlar Jonggar (Cungar) feodolistleri idi. Bundan dolayı Kazak Köroğlu'sunda Kızılbaşlar, Araplar, Türkmenlerle birlikte Jonggarların istilâ hareketleri ve ona karşı yapılan mücadeleler de anlatılmaktadır. (Bunu “Köroğlu'nun Kıssası” (Aydarhanov), “Ravşanbey” “Kahramanın Kalmuk Kahramanı Mohrale İle Savaşı” (A.Hangel-diyin), “Köroğlu” (Emireş Jumagaziyn), “Turikmen Kasımhan” (Kaliyjan Öteşu-h) ve başka varyantlarda görebiliriz.)

Bütün bu anlattıklarımızdan, Köroğlu'nun tarihî şahsiyetinin tanınmayacak kadar değiştiği, her devrin kendi özelliklerinin destana katıldığı ve devrin ihtiyacına göre destanın geliştirildiği sonucunu çıkarabiliriz. Devrin etkisiyle destanî eserler gelişir ve bazı değişikliklere uğramasından dolayı başka başka varyantlar ortaya çıkabilir. Varyantların, nüshaların farklı olmasını, bunlar üzerinde her devrin etkisinin olmasına, bağlayabiliriz.

Köroğlu destanının yayılma sahasının oldukça geniş olması, her halkın veya kavmin onu kendince geliştirip düzenlemesi ve bunun sonucunda millî varyantların ortaya çıkması. Köroğlu'nun kahramanlıklarının (icraatının) halkın istek veya arzusuna uygun olmasındandır. Köroğlu'nun ismine bağlı eserlerde halk kendi yaşamının gerçeklerini görmektedir. Bu eserde halk yaşamının üç yüzyıl boyunca, hatta daha geniş bir zaman dilimi içindeki unsurlar şairane bir dille verilmiştir. Bu yüzden de N.G.Çernişevskiy, Köroğlu'nu "destana dönüşmüş efsaneler" olarak nitelendirmektedir.

Köroğlu'nun kişiliği (tip olarak) halk muhayyilesinin ideali olmuştur, hatta yüz yirmi yıl yaşamıştır. O öldüğünde de kahramanın işini devam ettirecek mirasçıları (Gavaz, Hasan, Hasan'ın oğlu Kasımhan) olmuştur. Yani kahramanlık geleneğini Köroğlu'nun sülâlesi devam ettirmiştir. Kahramanın kişiliğini tasvir eden hangi kavmin, hangi milletin âşığı olursa olsun, onun halk için yaptığı kahramanlıklar halkın gayesine uygundur. Bu yüzden de Azerbaycan, Türkmen, Özbek, Kazak versiyonlarında ortak konuların ve benzer epizotların karşımıza çıkması tabiidir.

Daha sonraki asırlarda ortaya çıkan varyantlarda sınıf mücadelesinin gittikçe kötü bir duruma gelmesinden dolayı toplumsal unsurlar daha çok ele alınmış, halkın olaylara bakış açısı geniş bir şekilde tasvir edilmiştir. Bunlar, Jambul'ın terennüm ettiği "Köroğlu" varyantında açıkça görülmektedir.

Kazak halk şairleri "Köroğlu" destanına Kazak efsane, masal ve destanlarının epizotlarından alıntılar yaparak manzumenin mevzusunu Kazak kültürüne uygun hâle getirirler. Meselâ, Tolıbay Şınşı (at eğitimi konusunda bilgili) ile ilgili eski Kazak efsanesini "Köroğlu" destanına eklemişler ve Köroğlu'nun dedesi olarak tanıtmışlardır. Köroğlu'nun babası Ravşanbey de (bazı varyantlarda Munlıbey) avcılığı babası Tolıbay'dan öğrenmiştir. ("Ravşanbey" varyantında böyle anlatılır.)

Kazak Köroğlu'sunun varyantlarının da birbirinden çok farklılıkları vardır. Meselâ; R.Mèzhøjayev manzumelerinde Köroğlu'nun annesi Akanay hamile olduğu sırada hastalanıp ölür, çocuk mezarda doğar. Babası ise, Şağdat Hanın zulmüne uğrayan Ravşanbey'dir.

Esenjolav, Aydarhanov, Köpeyev ve Maşanov'un varyantlarında Köroğlu'nun babası Munlibey, savaş sırasında ölür, annesi Altınşas hamile iken hastalanıp ölür. Çocuk yine mezarda doğar. Jambıl'ın terennüm ettiği Köroğlu varyantında ise, çocuğun babası Bozayhan'dır. Bozayhan, bütün dünyanın kendisine boyun eğmesini isteyen, kulları, yetim ve dulları "şehrin güzelliğini (gösterisini) bozarsınız" diye darağacına gönderen kötü bir adamdır. Annesi Güljazira, yetmiş yaşındaki Bozayhan'la zorla evlendirilmiş, fakir bir adamın on üç yaşındaki kızıdır. Bozayhan, yalan ve iftira ile Güljazira'yı öldürtür. Ölüsünü kullanın mezarına götürüp, defnettirir. Köroğlu da bu mezarda doğar. Çocuğun anne ve babası ile ilgili farklı anlatımlar olmasına rağmen, mezarda doğan çocuğun adının Köroğlu olarak konulması tüm varyantlarda ortaktır.

R.Mèzhøjayev, anlatmasında mezarda doğan çocuk Babalı'nın ker (Dor at: kestane renkli at) kısrağının sütünü içerek büyür. Jambıl anlatmasında ise Köroğlu yaşlı bir kadının beyaz keçisinin sütüyle beslenir. Bazı varyantlarda ise Hızır, İlyas ve Kırklar'ın yardımıyla büyür.

Mezardan çıkıp oynayarak dolaşan çocuğu yakalayabilmeleri için de çeşitli hile ve oyunlar yapmak zorunda kalırlar. R. Mèzhøjayev varyantında çocuğu, ninesi Külëyim ve yilkıcı Babalı yakalar ve kimseye göstermeden gizlice büyütürler. Onu eğitirler, bilgili olmasına gayret gösterirler. ("Kahraman olsun" diye aslanın yüreğini yuttururlar, emen (ok ve yay yapmaya elverişli bir ağaç türü) ağacından yay ve ok yapıp verirler.) Büyüyünce olanları anlatıp "Şimdi yurdunu ara" diyerek Türkmen ülkesine gönderirler. Esenjolov'un varyantında ise Köroğlu'ya silahı dayısı Bozoğlan verir.

Daha sonra Köroğlu Kütygen (Yanmış) Dağ'da yaşayan kırk yiğitle karşılaşır. Köroğlu, bu kırk yiğitle, güç kuvvetini sınamak için güreşir. Onların yiğitlikleri, Köroğlu'yu pek memnun kılar. Bu yüzden kırk yiğitle dost olup, onlardan "ker" kısrağı alır ve "Burada beni beş yıl bekleyin" dedikten sonra evine döner. (Esenjolov varyantı) Köroğlu, düşmana karşı sefere çıktığında yanına çok asker almaz, sadece güç kuvvetini kendisinin sınıdığı kırk yiğidi ve onların ba-

şı Sapabey'i alırdı. Azerbaycan versiyonunda da Köroğlu, Deli Hasan ile gücünü dener, onunla dost olur ve onu kendisine dost edinir.

Bazı varyantlarda, bu kırk yiğidin "çeşitli kavimlerden toplanmış" olduğu ifade edilir. (Aydarhanov varyantı) Bu ifade tarihi delillere de uygundur. Destanın çok geniş sahalara yayılmasının en büyük sebebi, onun kavimler arası durumundadır.

R. Mèzhocayev varyantında Köroğlu, Reyhan Arap'la ve Kızılbaşlar'la savaşır ve onları yener. Sonra da onlarla dost olup İran şahı Şağdat'a karşı sefere çıkar.

"Kıssa Gavazhan" varyantında Köroğlu, Reyhan Arap'ın çocuğu Ernazarbey'le dost olur. (Koşanov varyantı) Özbek varyantlarında, Reyhan, Arap padişahı olarak anlatılmıştır. Köroğlu'nun savaştığı halklarla bazen dostluk ta kurduğunu görmekteyiz. Yukarıda bunlara birkaç örnek verdik.

Türkmen ve Azerbaycan versiyonlarında Reyhan, İran halkının başı (başkanı), kan içici ve kara yürekli olarak tanıtılır. Köroğlu, onu hiç bir zaman bağışlamaz. Böyle anlatmalar, bazı Kazak varyantlarında da mevcuttur. Esenjolov ve Aydarhanov varyantlarında Köroğlu Kızılbaş'ın hanı Rayhan'la savaşır ve onu yener. Onu zulm ederek öldürür.

Azerbaycan versiyonunda, Köroğlu'nun yiğitleri, kendi halklarının talan edilen mallarını geri almak için sefere çıkarlar. Bazı versiyonlarda, Köroğlu'nun yiğitleri ile birlikte yol kesip, zengin ve tüccarlardan haraç aldığı anlatılır. Bu anlatmalar, feodalist dönemden kalma olmalıdır. Bu olayları, daha sonraki anlatmalarda görmemekteyiz. Meselâ, Kazak varyantlarında "tüccar talan etmek" gibi olaylar yoktur. Onun yerine Köroğlu'yu hep "iyi insan" ve "iyi yönetici" olarak görürüz. Köroğlu, Kızılbaş ülkesini yöneten Şağdat Şah'ı yendikten sonra, onun yerine, babasının yilkıcısı, kendisini büyüten ve eğiten Babalı'yı tahta oturtur. (R. Mèzhocayev varyantı) Burada; halkın gönlündeki "adil yöneticiyi başa geçirme" fikri açıkça ifade edilmiştir.

Köroğlu hakkında masallar da vardır. Masallarda da destanın esas konusu korunmuştur. Masaldaki Köroğlu dev, peri ve aslanla mücadele edip onları daima yener. Hiç kimsenin yenemediği kırk devi yener, kırk adamın sudan çıkaramadığı balığı, yalnız kendisi sudan çıkarır. Masalımsı konular "Köroğlu destanında" da karşımıza çıkmaktadır. (Aydarhanov ile Jumagaziyn varyantları)

Köroğlu, bütün versiyonlarında, zulme karşı savaşan, suçsuz insanları koruyan, düşmana acımasız davranan, zor durumlarda kolayca çözüm bulan, akıllı, hünerli bir kahraman olarak tasvir edilir. Buna, Kazak varyantlarında Köroğlu'nun Kızılbaş Rayhan'ın tutsak alıp eziyet ettiği yengesi Barsayım'ı (Esenjolov varyantı) Şağdat Şah'ın tutsak ettiği Külëyim ile Babalı'yı (Mëzhocayev varyantı) öldürülecek olan Gavaz'ı (Miyrbabiyn varyantı) kıvrak zekâsı ve çeşitli hilelerle kurtarmasını örnek olarak gösterebiliriz.

Köroğlu'nun babası hakkında Tacikler, Özbekler ve Türkmenler arasında müstakil bir eser yoktur. Fakat Azerbaycan ve Kazak versiyonlarında babası hakkında müstakil anlatmalar, yeni kollar vardır. Kazak versiyonunda Köroğlu'nun babası Ravşanbey hakkında üç tane varyant vardır.

R. Mëzhocayev'in terennüm ettiği "Köroğlu" varyantının "Ravşanbek" adlı bölümünde, halkın ağası Tolıbay şınşı öleceği zaman Tekejevmit ülkesini oğlu Ravşan'a emanet eder ve "yetim ve dulların koruyucusu ol" diye dilekte bulunur. Halkına destek olan Ravşan'a halk "bey" unvanı verir.

Ravşan bey bir avda iken Kızılbaş'ın Şahı Şağdat Şah'ın adamları onu yakalar ve Şah'ın huzuruna getirirler. Şağdat Ravşanbey'in şınşı (At eğitimi konusunda bilgili) olduğunu anlayınca yilkının tulparını (Dört nala koşabilen iyi cins at), devenin jambozunu (Devenin en iyi cinsi), boğanın tunjısını (Boğanın en iyi cinsi), sorar ve onu sınar. Ondan sonra "Adamın sırtlanını bul, benim aslim ne, onu söyle", der. Ravşan da Şağdat'a "senin baban fırıncı" deyince buna öfkelenen Han " Bunları gören gözündür" diye iki gözünü uydurur ve pazara çıkarıp köle olarak sattırır. Gejdembey adlı Türkmen, onu satın alır ve kızı Akanay'la evlendirir. Daha sonra bir tulpar ile Türkmen ülkesine kaçarlar.

Kazak versiyonunda Köroğlu'nun çocuğu Gavaz'a ayrılmış müstakil bir varyant ve bu varyantın da birkaç farklı kolu vardır. "Kıssa Gavazhan" varyantında Gavaz, Havadak gölünde kuş salarak avlanırken Kaf dağındaki Ahmer perinin kızı Kundızayım'ı görür. Kundızayım'ı, Kızılbaşlar'ın Hanı Kökiy padişahının kızı Juldızayım'ı, Rayhan Arap'ın çocuğu Ernazarbek'in kız kardeşi Zeynepgül'ü ele geçirmek için yaptığı seferler ve karşılaştığı zorlukları anlatır.

Köroğlu'nun evlât edindiği oğlanlardan birisi de Hasan'dır. O, Türkmen versiyonunda Demirci ustasının çocuğu, Tacik versiyonunda Halıcının oğlu,

Kazak versiyonunda ise Isfahan şehrindeki Kaldar denilen birisinin oğlu olarak tanıtılır. (Miyrbabiyn varyantı)

“Türkmen Kasımhan” varyantında, Köroğlu’nun oğulları Gavaz ve Hasan’ın, Hasan’ın çocuğu Kasımhan’ın ve Kasımhan’ın dostu Karabay’ın, düşmanın on iki kat taş kalesini ve yedi kat ateş kalesini ele geçirmelerindeki kahramanlıklar tasvir edilir.

Köroğlu’nun atı Gıyrat’ın doğumu, büyümesi, konuşup sahibine akıl vermesi, Kazak varyantlarında çok iyi tasvir edilmiştir.

Jambıl’ın 1946’da çıkmış olan “Eserler Külliyyatı”nın ön sözünde akademik yazar Sabit Mukanov, Jambıl’ın Köroğlu’nu 30 gün süreyle terennüm ettiğini belirtmiştir.

M.O.Avezov Edebiyat ve Sanat Enstitüsünün El Yazmaları Arşivlerinde yapılan son araştırmalar sonucunda, Köroğlu ve onun sülalesi hakkında, olayların tekrarlanmadan anlatıldığı on beş destan ve üç masal bulunmuştur. “Köroğlu’nun Mezarda Doğuşu”nun anlatıldığı dokuz farklı varyant ve “Kıssa Gavazhan”ın beş farklı varyantıyla birlikte Köroğlu’nun Kazakistan versiyonunda toplam otuz varyantı tespit edilmiştir.

AKT. METİN ARIKAN